

פרק ג' - לכל זמן ועת לכל חפץ

ר' דוד סבתו

(א) לכל זמן ועת לכל חפץ תחת השמים: ס (ב) עת ללדת ועת למות עת לטעת ועת לעקור נטוע: (ג) עת להרוג ועת לרפוא עת לפרוץ ועת לבנות: (ד) עת לבכות ועת לשחוק עת ספוד ועת רקוד: (ה) עת להשליך אבנים ועת פגוש אבנים עת לחבוק ועת לרחק מחבק: (ו) עת לבקש ועת לאבד עת לשמור ועת להשליך: (ז) עת לקרוע ועת לתפור עת לחשות ועת לדבר: (ח) עת לאהב ועת לשנא עת מלחמה ועת שלום: ס

(ט) מה יתרון העושה באשר הוא עמל: (י) ראיתי את העננן אשר נתן אלהים לבני האדם לענות בו: (יא) את הכל עשה יפה בעתו גם את העלם נתן בלבם מבלי אשר לא ימצא האדם את המעשה אשר עשה האלהים מראש ועד סוף:

(יב) ידעתי כי אין טוב בם כי אם לשמוח ולעשות טוב בחיי: (יג) וגם כל האדם שיאכל ושתה וראה טוב בכל עמלו מתת אלהים היא: (יד) ידעתי כי כל אשר יעשה האלהים הוא יהיה לעולם עליו אין להוסיף וממנו אין לגרוע והאלהים עשה שיראו מלפניו: (טו) מה שהיה כבוד הוא ואשר להיות כבוד היה והאלהים יבקש את נרדף: (טז) ועוד ראיתי תחת השמש מקום המשפט שמה הרשע ומקום הצדק שמה הרשע: (יז) אמרתי אני בלבי את הצדיק ואת הרשע ישפט האלהים כי עת לכל חפץ ועל כל המעשה שם:

(יח) אמרתי אני בלבי על דברת בני האדם לכרם האלהים ולראות שהם בהמה המה להם: (יט) כי מקרה בני האדם ומקרה בהמה ומקרה אחד להם כמות זה כן מות זה ורוח אחד לכל ומותר האדם מן הבהמה אין כי הכל הכל: (כ) הכל הולך אל מקום אחד הכל היה מן העפר והכל שוב אל העפר: (כא) מי יודע רוח בני האדם העלה היא למעלה ורוח הבהמה הירדת היא למטה לארץ: (כב) וראיתי כי אין טוב מאשר ישמח האדם במעשיו כי הוא חלקו כי מי יביאנו לראות במה שיהיה אחריו:

[קהלת ג]

אחת הבעיות הקשות של ספר קהלת היא ההבנה היכן מתחילה ומסתיימת כל יחידה. ננסה לעמוד על המבנה של היחידה שלפנינו. מבחינת המבנה, ההתחלה של היחידה ברורה - היחידה מתחילה בפתיחה מיוחדת - שיר - שמסתיים בפסוק ח'. בפסוק ט' מתחיל נושא אחר. עלינו לבחון האם פסוק ט' ואילך קשורים לשיר שפותח את הפרק או שזו התחלה חדשה לגמרי. בפסוק י"א ניתן למצוא רמז לשאלה הזו: "את הכל עשה יפה בעתו", וכן בפסוק י"ז: "כי עת לכל חפץ". ברור שפסוקים אלו מתייחסים לשיר שפותח את הפרק. גם פסוק י"ח ואילך נראים קשורים, על אף שאין קשר מילולי בין פסוקים אלו ובין תחילת הפרק. נמצא, שביחידה זו שני חלקים - החלק הראשון הוא בעצם שיר, והחלק השני מתאר את ההתבוננות בהווה. ננסה להבין מה היחס בין שני החלקים, וכן מה היחס בין יחידה זו ליחידה הקודמת.

השאלה שניצבת בלימוד השיר (פסוקים א'-ח') היא מה המסר של השיר, וכן איך הוא מתקשר לתובנות שעולות בספר קהלת? ברור שבשיר יש העמדה של שני קטבים בחיי האדם זה מול זה - עת

ללדת ועת למות. האם יש מבנה לשיר או מאפיינים צורניים? האם יש סדר לדברים? בשיר מוזכרים ארבעה עשר קטבים שהם עשרים ושמונה 'עתיים'. בולט מאוד המבנה של הצמדים: ללדת ולמות - יצירת החיים אצל בני האדם; לטעת ולעקור נטוע הוא אותו הדבר במישור הצמחים. להרוג ולרפוא - להרוס דבר קיים ולתקן (הפועל 'לרפא' מופיע גם ביחס לדבר שבור: "וירפא את מזבח ה' ההרוס" [מלכים א יח, ל]), עומדים כנגד לפרוץ ולבנות. בכי ושחוק ודאי שקשורים לספוד ורקוד. להשליך אבנים וכינוס אבנים מקביל לצמד לחבוק ולרחוק מחבק. כל הצמדים מסתדרים, וממילא המבנה מובן, מלבד פסוק ז' - לקרוע ולתפור אל מול לחשות ולדבר - לא ברור מה הקשר ביניהם. למרות אי ההבנה של אחד הצמדים, ניתן לומר שיש רצף של שבעה צמדים שמציג מבנה של קטבים בקיום האנושי.

הסדר של הצמדים מבלבל - בפסוק הראשון שני הצמדים מסודרים מהחיובי לשלילי - ללדת ולמות ולטעת ולעקור נטוע. לעומת זאת בפסוקים ג' ו-ד' הסדר הוא הפוך - מהשלילי לחיובי. בבית הבא, בפסוק ה' הסדר מתחלף באמצע - הצמד הראשון מתחיל בשלילי והצמד האחרון מתחיל בחיובי, יוצא שהבית כולו מתחיל ומסיים בשלילי. בפסוק ו' הסדר הוא מהחיובי לשלילי, בפסוק ז' נראה שהסדר הוא מהשלילי לחיובי. הבית האחרון, בפסוק ח', שוב הסדר מתהפך באמצע - מתחיל בחיובי-שלילי, ומסיימים בשלילי-חיובי. נמצא שמתוך שבעת הבתים יש סדר מסוים (חיובי-שלילי או שלילי-חיובי) למעט שני בתים (הרביעי והשביעי) שבהם המבנה מהופך. נראה ששני הבתים הללו מחלקים את השיר לשתי חטיבות. חשוב להדגיש שההגדרות 'חיובי' ו'שלילי' אין פירושן שאחד יותר טוב מהשני, אלא הכוונה היא להראות שהצלעות מקבילות.

מה המסר המרכזי של השיר? רש"י [פסוק א] קושר את הפסוק הראשון: "לכל זמן ועת לכל חפץ תחת השמים" לסוף הפרק הקודם, כך אומר רש"י: "לכל זמן - אל ישמח האוסף בהון מהבל כי אם עכשיו הוא בידיו עוד ירשוהו צדיקים, אלא שעדיין לא הגיע הזמן כי לכל דבר יש זמן קבוע מתי יהיה" - הרשע אוסף הון והצדיק זוכה בו. הבעיה בפירוש זה היא שדווקא הצדיק והרשע לא נזכרים בשיר.

הראב"ע מציע פירוש אחר בשם 'אנשי שיקול הדעת' (קבוצת רציונליסטית פילוסופית שעסקה בימי הביניים בפירוש התנ"ך):

לכל זמן - אנשי שקול הדעת יפרשו אלה העתים שהם סמוכות לבן אדם כי חייב אדם לעשות כל דבר בעתו ותחלת העתים וסופם ישחיתו פירושהם האחד עת ללדת ועת למות ואחרון את הכל עשה יפה בעתו.

ויש אומרים כי אלה השמנה ועשרים עתים כנגד כ"ח צורות גלגל המזלות שהלבנה נראית בהן בכל חודש גם זה הבל והנכון שיש לכל חפץ תחת השמים עת וזמן כי בהשחת המתכונת המולידה ימות הילוד ותתחדש מתכונת תעשירנו והפך העושר כי עתים קצובים הם ובבא העת יתנועע אדם לאשר הוא מוכן לו ותהיין תנועותיו כתנועת הצלם כענין אך בצלם יתהלך איש ואם כן אך הבל יהמיון ופירושו יקבצו ממון וכמוהו מהמון רשעי רבי וכן מי אוהב בהמון לא תבואה והראיה השלמת הפסוק יצבור ולא ידע מי אוספם:

לפי פירוש 'אנשי שיקול הדעת' השיר הוא פניה לאדם, האדם צריך לעשות כל דבר בעתו ובזמנו, ולא לעשות את הדברים בזמנים שאינם מתאימים. הראב"ע טוען שהתחלת השיר וסופו דוחים את פירושה, שהרי הלידה והמיתה אינם תלויים באדם, ומוכח שאין שזה פונה לאדם. כך נראה גם מהאמירה שבהמשך הפרק: "את הכל עשה יפה בעתו" - הקב"ה הוא שעשה את כל העתים.

הפירוש שהראב"ע מציע הוא שיש במציאות זמנים קצובים - "המתכונת המולידה" - מעין מציאות רוחנית, ומה שקורה במציאות הוא שיקוף של מציאות רוחנית. הדברים קבועים וידועים מראש, וכל המאורעות הן תוצאה של שינויים בעולמות העליונים. לפיכך "מה יתרון העושה באשר הוא עמל" כי יכול להיות ששינוי בעולם העליון ישחית את כל מה שהאדם יעשה. לפי הראב"ע, האמירה שעולה

מהשיר היא - דטרמיניזם, אין עניין לעסוק בשום מישור, כל הקטבים של הקיום האנושי הם תוצאה של עניינים קבועים שאין לאדם נגיעה בהם.

ספר קהלת פותח בתיאור הבריאה כולה ולאחר מכן קהלת מתאר את ההתנסויות שלו, הוא מתחיל מהמחזוריות של הבריאה ולאחר מכן עובר לתיאור הזמניות של האדם. כך גם בפרק שלנו - בפתיחה ישנו תיאור פיזי-שירי של העולם והמחזוריות הקבועה. ההבדל בין שני התיאורים הוא שבתחילת הספר מדובר בתיאור של הטבע, ואילו בפרק שלנו מדובר במעשי האדם. התיאור הראשון הוא תיאור מחזוריות של יסודות הטבע, ואילו התיאור כאן הוא עתים קבועים של הזמן. פירוש המושג 'זמן' בתנ"ך שונה מהפירוש המופשט המקובל בימינו, בתנ"ך מדובר בנקודה מסוימת ומתוחמת. התיאור הוא של מחזוריות הזמן והיא רלוונטית למעשי האדם.

במבט ראשון, אין קשר בין רצף הנושאים שמובאים לאחר השירה. אולם, במבט כולל אפשר לראות מהלך מסוים. אפשר לחלק את החלק השני לשלושה חלקים, ולאפיין כל פסקה בפתיחה של התבוננות - ראיתי (פסוק י'), ידעתי (פסוק י"ב), אמרתי אני בלבי (פסוק י"ח).

הפיסקה הראשונה - פסוקים י'-י"א: "רְאִיתִי אֶת הָעֵינַן אֲשֶׁר נָתַן אֱ-לֹהִים לְבְנֵי הָאָדָם לְעֹנֹת בּוֹ: אֶת הַכֹּל עָשָׂה יָפָה בְּעֵתוֹ גַּם אֶת הָעֵלֶם נָתַן בְּלִבָּם מְבֹלִי אֲשֶׁר לֹא יִמְצָא הָאָדָם אֶת הַמַּעֲשֶׂה אֲשֶׁר עָשָׂה הָאֱ-לֹהִים מִרְאשׁ יַעַד סוּף". 'הענין' פירושו עצם ההתעסקות במשמעות החיים, דבר זה מייחד את בני האדם. קהלת פותח בפתיחה חיובית "את הכל עשה יפה בעתו", התחושה היא שהשיר הוא שיר חיובי.

גם את העולם נתן בלבם - בליבם של בני אדם. מה פירוש המילה 'עולם'? האבן עזרא אומר שבלשון המקרא פירושו נצח, ולכן מפרש שבני אדם מתעסקים בהרבה דברים כאילו הם חיים לעולם. במקום להתעסק במשמעות החיים הם עוסקים בעניינים אחרים, ולכן לא מגיעים לענין עצמו. פירוש אחר הוא שהוא כל הנברא, ופירוש הדברים הוא שבני האדם מתעסקים בכל התאוות ובכל מה שמושך אותו. ר' יוסף קרא מפרש את המילה 'העולם' מלשון 'העלם' (כפי שנראה בכתיב). ה' נתן בליבם את ההעלמה, את המסתוריות, הוא העלים מהם את העתים. היכולת לשכוח ולהתעלם מאלמנטים מסוימים בחיינו, כמו המוות, מאפשרת לנו להתקיים, ולכן האדם שמח.

מצד אחד יש סדר מסוים, הכל קבוע ומאורגן, אך הבעיה היא שלבני אדם אין מושג מהו הזמן. אנו חיים במקום שיש בו סדר קוסמי - הכל עשה יפה ובעתו - אך אנחנו לא מסוגלים להגיע לזה. קהלת יודע שלכל דבר יש זמן קבוע, ועל אף שהאדם אינו שולט בזמנים, לפחות הוא היה יכול להתכונן לבאות אם היה יודע מתי כל דבר יקרה, אך זה בדיוק מה שחסר לו - הידיעה הזו. הכל קבוע, אי אפשר לשנות כלום, אך אין לנו שום תפיסה בתוכניות הקוסמיות. ידיעה זו מכניסה את האדם לייאוש גדול. בפסוק ט' העושה הוא האדם, ואילו בפסוק י"א הפועל 'עשה' מתייחס לא-להים, אך בהמשך הפסוק נאמר: "לא ימצא האדם את המעשה". כלומר, האדם מנסה לחקות את הא-להים ללא הצלחה.

החלק השני - פסוקים י"ב-י"ז: "יָדַעְתִּי כִּי אֵין טוֹב בָּם כִּי אִם לְשִׂמּוֹחַ וְלַעֲשׂוֹת טוֹב בְּחַיֵּינוּ" - המסקנה הטובה היחידה שמציע קהלת היא זו, וכן בסוף פרק ב'. "וְגַם כָּל הָאָדָם שְׂיֵאֱכֹל וְשִׂתֶּה וְרָאָה טוֹב בְּכֹל עֲמָלוֹ מִתֵּת אֱ-לֹהִים הִיא" - נראה שזו קריאה הדוניסטית, בעקבות הדכאון מהחיים המסקנה היא: "אֲכֹל וְשִׂתוֹ כִּי מְחַר נְמוֹת" [ישעיה כב, יג]. בהמשך נראה שהמסר שעולה מהדברים הוא יותר עמוק.

"יָדַעְתִּי כִּי כָּל אֲשֶׁר יַעֲשֶׂה הָאֱ-לֹהִים הוּא יְהִי לְעוֹלָם עָלְיוֹ אֵין לְהוֹסִיף וּמִמֶּנּוּ אֵין לְגַרֵעַ וְהָאֱ-לֹהִים עָשָׂה שְׂרָאוֹ מִלְפָּנָיו" - כל מעשי הא-להים נצחיים, קבועים מראש ואינם משתנים. האמירה 'עליו אין להוסיף וממנו אין לגרוע' לקוחה מהאיסור שמופיע בספר דברים: "לֹא תִסֹּף עָלָיו וְלֹא תִגְרַע מִמֶּנּוּ" [יג, א]. פסוק זה בספר דברים מתייחס למצוות, כלומר, זהו ציווי. לעומת זאת, הפסוק בקהלת הוא תיאור מצב, ולא ציווי, גם אם האדם ירצה מאוד הוא לא יוכל להוסיף ולא יוכל לגרוע. 'והא-להים עשה שיראו מלפניו' - כל מה שעשה הא-להים הוא כדי שהאדם יהיה ירא. יראת א-להים מופיעה מספר פעמים בספר קהלת,

ואילו ביטוי של אהבה לא מופיע. הרגש הבסיסי בעבודת ה' הוא יראה משום שהתחושה היא של חוסר אונים.

"מה שְׁהִיָּה כָּבֵד הוּא וְאֲשֶׁר לְהִיּוֹת כָּבֵד הִיָּה וְהָאֱלֹהִים יִבְקֹשׁ אֶת נִדְבָךְ" - פסוק זה מזכיר את הנאמר בפרק א': "מה שהיה הוא שיהיה" [פסוק ט], אך בפרקנו הפסוק מתייחס ליחסי הא-ל והאדם. סופו של הפסוק קצת קשה - האם הכוונה היא שאכפת לא-להים מהנזקקים? נראה שיש כאן מעין תקווה מסוימת בתוך כל המבט הפסימי. נעיר שההקשר של הפסוק לא ברור ומציג כיוון אחר ממה שראינו עד עכשיו.

"ועוד ראיתי תחת השמש מקום המְשַׁפֵּט שְׁמָה הִרְשַׁע וּמְקוֹם הַצֶּדֶק שְׁמָה הִרְשַׁע" - הנושא של פסוק זה הוא האם יש צדק בעולם. "אֲמַרְתִּי אֲנִי בְּלִבִּי אֶת הַצֶּדִיק וְאֶת הִרְשָׁע יִשְׁפֹּט הָאֱלֹהִים כִּי עַתָּה לְכָל חַפְצֵי וְעַל כָּל הַמַּעֲשֵׂה שֵׁם" - מצד אחד רואים שהעולם מעוות מבחינה מוסרית - אין צדק, מאידך, את שניהם ישפוט הא-להים. 'שם' - בעולמות העליונים, יש סדר והא-להים שופט, אך בעולם הזה יש תוהו ובוהו, הסדר קיים, אך לא במציאות שלי.

נתבונן בחלק השלישי - פסוקים י"ח-כ"ב - בחלק קהלת עוסק ביחס שבין האדם לבין הבהמה. "כִּי מִקְרָה בְּנֵי הָאָדָם וּמִקְרָה הַבְּהֵמָה וּמִקְרָה אֶחָד לָהֶם כָּמוֹת זֶה כֵּן מוֹת זֶה וְרוּחַ אֶחָד לְכָל וּמוֹת הָאָדָם מִן הַבְּהֵמָה אֵין כִּי הַכֹּל הֶבֶל". בפרק ב' קהלת השווה בין החכם לסכל, ואילו כאן קהלת משווה בין כל בני האדם לבין הבהמות, והיחס אליהם הוא שווה - מוות. כשם שהמוות היה הנקודה האחרונה שחתמה את כל הניסויים בחלק הראשון, כך גם בפרק זה - מסתיים במוות. 'עת ללדת ועת למות' - זה העיקרון המכונן, שני הדברים שלא תלויים באדם. המוות מאפס את חיי האדם, אך יחד עם זה הוא מאפס גם את היחס שבין האדם לבין הבהמה.

"הכל הולך אל מקום אחד הכל הִיָּה מִן הַעֶפֶר וְהַכֹּל שָׁב אֶל הַעֶפֶר" - פסוק זה מזכיר את המחזוריות של יסודות הטבע שראינו בפרק א', אך כאן מדובר במחזוריות של האדם שמאפס את משמעותו של הקיום האנושי. פסוק זה כמעט מצטט את העונש של האדם הראשון - "כִּי עָפָר אַתָּה וְאֶל עָפָר תָּשׁוּב" [בראשית ג, יט]. פרקים א'-ב' בספר בראשית עוסקים ביתרון של האדם על הבהמה - בצלם אלוקים שהוא יתרון האדם על הבהמה. אך לאחר החטא, האדם ירד ממדרגתו, ושניהם נעשו שווים.

"מִי יוֹדֵעַ רוּחַ בְּנֵי הָאָדָם הַעֲלֵה הִיא לְמַעַלָּה וְרוּחַ הַבְּהֵמָה הִירְדָת הִיא לְמַטָּה לְאָרֶץ" - אפשר לומר שיש יתרון לאדם, שרוח בני האדם עולה למעלה, ועל כך מטיל קהלת ספק. המכנה המשותף לכל הפסקאות בפרק הוא שיש מציאות ויש דברים שמעל המציאות - יש סדר, מוסר, צדק, יתרון לאדם - אך החוויה של קהלת היא חוויה של כאוס מוחלט, הוא שבוי בגורל שלא תלוי בו. קהלת מעביר את הפוקוס מהמציאות הגדולה יותר למציאות הנגלית לעיני האדם וממנה מקשה את כל הקושיות.

"וְרָאִיתִי כִּי אֵין טוֹב מֵאֲשֶׁר יִשְׁמַח הָאָדָם בְּמַעֲשָׂיו כִּי הוּא חָלְקוּ כִּי מִי יִבְיָאֵנוּ לְרָאוֹת בְּמָה שְׁיִהְיֶה אַחֲרָיו" - תחילתו של הפסוק מזכיר את האמור בתהלים: "יִשְׁמַח ה' בְּמַעֲשָׂיו" [קד, לא]. מזמור ק"ד בתהלים הוא מעין שיר הלל לבריאה, כך נאמר שם: "כָּל־אֱלֹהִים יִשְׁבְּרוּן לְתֵת אֶכְלָם בְּעֵתוֹ: תִּתֵּן לָהֶם יִלְקֹטוּן תִּפְתַּח יְדָךְ יִשְׁבְּעוּן טוֹב" [כז-כח] - גם האדם וגם בעלי החיים תלויים בקב"ה. "תִּסְתִּיר פְּנֵיךְ בְּהִלּוֹן תִּסְפֹּף רוּחַם יִגְעוּן וְאֶל עַפְרָם יִשׁוּבוּ: תִּשְׁלַח רוּחְךָ יִבְרָאוּן וְתַחַדְשׁ פְּנֵי אֲדָמָה" [כט-ל] - גם בני האדם וגם בעלי החיים. הסיכום הוא: "יְהִי כְבוֹד ה' לְעוֹלָם יִשְׁמַח ה' בְּמַעֲשָׂיו" [לא].

גם קהלת וגם דוד המלך במזמור ק"ד בתהלים מתבוננים באותם האירועים - מעגל הקיום האנושי וכן הקיום של בעלי החיים. ספר תהלים מתאר את המוות כחלק מהמערכת - "תשלח רוחך יבראון ותחדש פני אדמה" - יש התחדשות, דינמיות, התפתחות. כמו כן, ההתחדשות הזו מובילה לאמירה: "יְהִי כְבוֹד ה' לְעוֹלָם יִשְׁמַח ה' בְּמַעֲשָׂיו" - הקב"ה שמח בבריותיו, בעולמו ובכל מה שברא בעולם. לעומת זאת, קהלת מסיים בכך שהכל בא מן העפר והולך אל העפר. המוות הוא רק סיום, אין חידוש משום שהכל

מחזורי. במקום שה' ישמח במעשיו - 'ישמח אדם במעשיו'. במקום הבריאה הצבעונית, המחדשת והמשמחת, יש בריאה משעממת ללא כל חידוש.

בפסוק י"ג נאמר: "וְגַם כָּל הָאָדָם שְׂיֵאכֹל וְשָׂתָה וְרָאָה טוֹב בְּכָל עֲמָלוֹ מִתַּת אֱלֹהִים הִיא" - יש שביב תקווה שקהלת מציע. כל התיאור הדכאוני של המציאות יכול להוביל לתחושה שאין טעם. אולם, יש טעם במשהו - ישמח האדם במעשיו. כיצד האדם יכול לשמוח במעשיו אם הם חסרי משמעות? טענת קהלת היא שאין להתעסק במה שקורה בעולמות העליונים ומה שיקרה לאחר המוות. השאלות המדכאות אינן מביאות אותו לייאוש מוחלט, אלא לכך שצריך להתבונן על החיים באופן אחר. הניסיון להבין מה קורה בעולם הוא ניסיון שאין לו תוחלת. על אף שזה העניין שנתן הא-להים לאדם, אין בהסתכלות הזו תועלת. האדם צריך להתעסק במעשים הקונקרטיים כפי שהוא חי אותם. אין זו אמירה של 'אכול ושתה כי מחר נמות', אלא אמירה שיש בה הרבה ענווה ביחס למציאות. אי אפשר ליצור מהפכות, צריך להכיר במגבלות של האדם, לאחר שמכירים במגבלות, על האדם לשמוח במעשים המצומצמים שביכולתו לעשות.